

Miroslav NOVOTNÝ

Řeholní kongregace v Čechách na přelomu 19. a 20. století v kontextu proměn náboženského milieu

Jedním z významných důsledků utváření evropské modernity v 19. století se stalo nové vymezení postavení a role jednotlivých církví i náboženství obecně v životě formujících se národních států i každého jednotlivce. Až do druhé poloviny 18. století jednotlivé křesťanské konfese představovaly nejdůležitější znak sebeidentifikace člověka se státem i nejúčinnější prostředek kontroly státu nad obyvatelstvem. V důsledku celkových proměn společnosti se ve většině zemí západní a střední Evropy začala po polovině 19. století postupně utvářet moderní masová industriální a urbánní společnost, která ke své každodenní existenci ve veřejném prostoru náboženství potřebovala stále méně a méně. Spolu s tím se v těchto zemích v rámci dočasně nastoleného *pax liberalis* staly jednotlivé konfese jen jednou z řady vyznání či ideologií, k nimž se nyní již svobodně hlásily různé skupiny obyvatel. Postupující proces deetatizace náboženství tak vedl k jeho privatizaci, tj. přesunu z veřejné do privátní sféry.¹

Reakce na modernitu se lišila dle jednotlivých církví a zemí. Zatímco protestantské církve se dokázaly s přicházejícími změnami vypořádat relativně rychle a bezbolestně,² katolická církev se vzhledem ke své historické tradici i přetrvávající

¹ Konkrétní projevy sekularizace a deetatizace náboženství, resp. náboženské obrody, stejně jako vztahy jednotlivých západoevropských států (zejména Anglie, Francie a Německa) k církvím zasvěceně přibližují práce Hughu McLEODA, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789-1989)*, Brno 2007 a TÝŽ, *Sekularizace v západní Evropě (1848-1914)*, Brno 2008.

² Obecně lze říci, že protestantské církve se prostřednictvím liberální teologie dokázaly až do počátku 20. století vcelku bez větších problémů vyrovnat s novými trendy a v podstatě neodmítaly nastupující modernitu, nacionalismus, národní stát i obecný pokrok. Liberální teologie, zrozená na počátku 19. století v luterském prostředí v návaznosti na Hegelovu filosofii náboženství pod vlivem Friedricha D. E. Schleiermachera, Albrechta Ritschla či Adolfa Harnacka, postupně pronikla i do jiných větví reformačního křesťanství a zčásti se odrazila i v katolickém modernismu. Velký otřes, který Evropanům přinesly hrůzy Velké války z let 1914-1918, nezůstal bez vlivu ani v případě protestantské teologie – po roce 1920 se v Německu a ve Švýcarsku formuje tzv. dialektická teologie či teologie krize, k jejímž čelným osobnostem patřili především Karl Barth, Robert Bultmann a Dietrich Bohnhoffer. Vzhledem k zaměření tohoto příspěvku však bude v následujícím textu věnována hlav-

cím politickým ambicím, hierarchické struktuře i nadnárodní organizaci a s ohledem na stále významné postavení katolické církve v řadě evropských zemí v 19. a na počátku 20. století proměňovala a přizpůsobovala novým pořádkům jen velmi obtížně a pomalu.

Katolická církev v Evropě 19. století čelila řadě zásadních a nezvyklých výzev zrozených předchozí érou osvícenství, francouzské revoluce i revolucemi z let 1830 a 1848, které směřovaly k podstatnému oslabení společenského významu církve i náboženství a k faktické likvidaci politického významu papeže a papežství. V postupujícím procesu sekularizace³ se katolická církev postupně změnila v jednu z mnoha součástí moderního světa, která byla navíc stále více odsouvána na okraj společenského zájmu. Lidé, pro něž církev stále představovala přirozený svět a základní rámec jejich existence, se náhle stali menšinou uvnitř společnosti – církev sice nadále zůstává ve světě, ale svět už není v církvi.⁴

V průběhu 19. století prošla katolická církev několika zásadními etapami, během nichž se utvářel vztah katolíků k modernímu světu. Klíčovou roli zde bezpochyby sehrál především proud označovaný jako katolická restaurace, pro nějž je charakteristické zejména uzavření se církve do „ghetta“ vlastního myšlenkového světa, nekompromisní odmítnutí jakýchkoli modernizačních kroků uvnitř církve včetně diskuse o nich a upevnění postavení papeže v rámci katolicismu. Nástup katolické restaurace je spjat především s pontifikátem kdysi „liberálního reformátora“ a pozdějšího „vatikánského vězně“ Pia IX. (1846-1878).⁵ Potvrzením upevňujícího se novodobého papežského primátu v církvi i jedním z významných milníků počínajícího nesmlouvavého zápasu s moderní společností navenek i s modernizátory uvnitř církve samé se stalo vyhlášení – v pořadí již celkově třetího – mariánského dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie (8. prosince 1854), kdy papež pouze z moci svého úřadu (*ex cathedra*) rozhodl vleklý, již od středověku se táhnoucí spor dvou teologických škol v rámci katolicismu, do nějž byly postupně

ní pozornost především vývoji a proměnám katolicismu, resp. jeho postavení ve společnosti a vlivu na politiku.

³ K problematice novověké sekularizace a jejího metodologického uchopení srov. Hartmut LEHMANN, *Sekularizace, dechristianizace, rechristianizace v novověké Evropě. Perspektivy a úkoly výzkumu*, Teologie a společnost 1, 2005, s. 18-22; Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ (eds.), *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*, Brno 2007, zvl. s. 5-24 a René RÉMOND, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003 či práce uvedené v pozn. č. 1.

⁴ Martin C. PUTNA, *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848-1918*, Praha 1998, s. 35.

⁵ Giovanni Maria Mastai-Ferreti (1792-1878) jako 255. papež katolické církve přijal jméno Pius IX. (jeho pontifikát, zahrnující léta 1846-1878, byl nejdelší v celé dosavadní historii papežství). Jeho počáteční reformní úsilí (např. zrušení cenzury, amnestie pro politické vězně, konstituce aj.) vzalo za své v revoluci 1848. Za pomoci francouzských vojsk se o dva roky později vrátil do Říma z dočasně neapolského exilu „jiný“ Pius, který obnovil absolutistický charakter Papežského státu a dále upevnil ústřední postavení papeže v církvi. Teologickou a filosofickou oporou jím prosazovaného ultramontanismu se stal tomismus a nezvratné přesvědčení, že pouze centralizovaná a jedním hlasem mluvící církev bude schopna obstát v nelehké zkoušce moderní doby a úspěšně se vypořádat s hrozbami racionalismu, laicismu a liberalismu. Blíže např. Rudolf LILL, *Ultramontanismus. Orientace na papeže v 19. století*, Teologický sborník 2, 2002, s. 63-74.

vtaženy církevní autority, řeholní řády i univerzity.⁶ Přesně o deset let později publikováním encykliky *Quanta cura*, deklarující nadřazenost církve nad všemi formami světské autority, a k ní připojeného *Syllabu errorum*, odmítajícího osmdesát modernizačních omylů, se Pius IX. ostře vymezil proti všem nastupujícím změnám a moderním politickým náhražkovým náboženstvím. Na „černou listinu“ se tak mj. dostal jak panteismus, naturalismus a všechny formy racionalismu, tak i liberalismus, moderní stát a víra v pokrok či tajné spolky, socialismus a komunismus. A v neposlední řadě sem patří i jednání I. vatikánského koncilu, zahájené 8. prosince 1869, v jehož rámci bylo schváleno dogma o papežské neomylnosti ve věcech víry a morálky (18. července 1870). Nauka o primátu a neomylnosti papeže se stala součástí dogmatické konstituce *Pastor aeternus*, vyhlášující papežskou plnou a nejvyšší, bezprostřední a řádnou autoritu nad celou církví a jejími společenstvími. Bouřlivé reakce, zejména v liberálních kruzích a v německy mluvících zemích, vyústily v sedmdesátých letech 19. století mj. ve vznik starokatolické církve a ve vyhlášení proslulého Bismarckova *Kulturkampf*.⁷

Následné obsazení Říma a likvidace Papežského státu jen dále upevnily přesvědčení ultramontanistů a katolických konzervativců o zhoubné škodlivosti moderního liberálního světa a posílilo jejich snahu o další koordinaci svého postupu. Určité – a jen dočasné – pochopení některých politických a sociálních problémů moderní doby přinesl až pontifikát Piova nástupce, „dělnického papeže“ Lva XII. (1878-1903).⁸ Návrat římské církve k nekompromisním postojům vůči moderni-

⁶ Ke stoupencům neposkvrněného početí (imakulistům) patřili uvnitř katolické církve především jezuité, hyberni, františkáni, kapucíni, minorité a karmelitáni, zatímco hlavními odpůrci (makulisty) učení o Ježíšově narození bez zatížení dědičným hříchem se stali především dominikáni. Spory obou soupeřících táborů byly natolik vyhrocené, že k jejich zklidnění byly vydány během půlstoletí dvě papežské buly (v letech 1560 a 1616), které zakazovaly jakékoli diskuse na téma neposkvrněného početí – s jedinou výjimkou, která platila pro akademické kruhy, přičemž opačné stanovisko nemělo být pokládáno za bludné. Blíže Heinrich PETRI – Wolfgang BEINERT, *Učení o Marii*, Olomouc 1996, zvl. s. 156-161 a 174 an.

⁷ Dogma o papežské neomylnosti však nebylo hlavním důvodem Bismarckova útoku na katolíky v Prusku a v Německu – svou roli zde sehrálo jak napětí mezi (po sjednocení země) vítěznými protestantskými maloněmci a poraženými katolickými velkoněmci a potřeba udržet si podporu liberálů ve sjednoceném Německu, tak i zformování konkurenčního masového politického uskupení Centrum, sdružujícího nejen německé katolíky v říši, a také obavy z vytvoření odvetné katolické koalice poražených nepřátel z let 1866 a 1870, tj. Rakouska a Francie. Útok proti katolicismu byl zahájen v červnu roku 1871, hlavní antiklerikální zákony, které byly přijaty v letech 1873-1875, se týkaly státního dohledu nad církvemi a školami, civilních sňatků, tzv. kazatelnicového paragrafu, vzdělávání a instalace kněží a tzv. kulturní zkoušky duchovních, zrušení jezuitského řádu i zrušení dalších klášterů a řeholních společenství, usnadnění vystoupení z církve či platů duchovních, resp. finančních povinností státu vůči církvi, ale již po roce 1878 došlo – vzhledem k celkovému nezdaru „kulturního boje“ – k postupnému obratu, který vyvrcholil faktickou normalizací vztahů s církví v roce 1887 a zrušením části protiklerikálních zákonů. Srov. Rudolf MORSEY, *Kulturní boj. Bismarckova preventivní válka proti Centru a katolické církvi*, Teologie a společnost 2, 2003, s. 9-16.

⁸ Vincenzo Gioacchino Raffaele Luigi Pecci (1810-1903) provedl během svého pontifikátu rozsáhlou reorganizaci katolické církve (mj. založil 248 nových diecézí a arcidiecézí – zejména mimoevropských), byl velkým stoupencem tomistické filosofie (založil Akademii svatého Tomáše Akvinského

začnícím trendům však již v září roku 1907 ohlásila encyklika Lvova nástupce na svatopetrském stolci Pia X. (1903-1914),⁹ nazvaná *Pascendi Dominici gregis*, která spolu se *Sacrorum antistitum* z 1. září 1910 tvrdě odsoudila všechny modernizační trendy v katolické církvi. Kněží a věřící usilující o skloubení církevních dogmat s moderní vědou a občanskou společností byli z církve vytlačeni či umlčeni (povinnou přísahu proti modernismu zrušila až Kongregace pro nauku víry v rámci liberalizační vlny uvnitř katolické církve v roce 1967).

Nastupující moderní doba s sebou přinesla rovněž i nové formy sociální organizovanosti, nabízející v prudce se měnícím světě nový typ společenské legitimace pro každého jedince, aniž by byl přitom jakkoli limitován svou příslušností k některé z konfesí. Potřeba nahradit starou konfesijní kolektivní identitu nějakým novým integračním prvkem vyústila mj. v hledání „náhradních náboženství“. Nejvýznamnějším z nich se ve druhé polovině 19. století ukázala být bojovná idea národa, která se stala základem moderního národního státu.

V průběhu 19. století se tak řada evropských zemí postupně odklonila od koncepce konfesního státu a vykročila s různou mírou úspěšnosti na cestu odluky církve od státu, tj. k vytvoření státu nábožensky neutrálního (nejdůsledněji si v tomto směru před rokem 1914 počínala Francie). Postupující sekularizace společnosti mj. vytvořila v závěru 19. století prostor i pro rozšíření veřejně deklarovaného, zatím však nijak masového bezvěrectví. Proces sekularizace je tak tedy úzce spjat i s odnáboženštěním společnosti (konkrétně v evropském prostoru s dechristianizací).

Souběžně s těmito procesy však již ve druhé polovině 19. století můžeme sledovat řadu úspěšných pokusů jak protestantů,¹⁰ tak katolíků o regeneraci svého

a v roce 1879 vyhlásil novotomismus za oficiální filosofii katolické církve), významně posílil mezinárodní prestiž papežství a usiloval o přizpůsobení své církve moderní době (mj. podporoval studium astronomie a přírodních věd, zpřístupnil část vatikánských archívů všem badatelům). Významné byly – ve vztahu k moderní době – zejména jeho dvě encykliky. V první z nich, věnované otázkám přirozenosti lidské svobody (*Libertas* z 20. června 1888), vyjádřil důležitý pochopení pro některé aspekty liberalismu, demokracie a svobody svědomí. Mnohem známější je však druhá encyklika, *Rerum novarum*, vydaná o tři roky později (15. května 1891), v níž definoval základy sociálního učení církve, otevřeně odmítl krajnosti kapitalistické ekonomiky a postavil se za požadavek sociální spravedlnosti, dělnická práva a odbory.

⁹ Giuseppe Melchiorre Sarto (1835-1914; v roce 1954 byl kanonizován) je označován za jednoho z nejcharismatictějších novověkých držitelů svatopetrského stolce – měl blízko k chudým, které si uměl získat (sám pocházel z velmi chudých poměrů a i později žil jako asketa). Již přijetím jména Pius vědomě navazoval na snahu svého předchůdce Pia IX., tj. upevnit, sjednotit a zakonzervovat katolicismus ve jménu nekompromisního boje proti modernistům zejména ve vlastních řadách. Za tímto účelem byla v době jeho pontifikátu provedena rovněž reforma vatikánské kurie či založen úřední tiskový orgán Svatého stolce *Acta apostolicae sedis*.

¹⁰ Např. Velké probuzení (*Great Awakening*) v Anglii a zejména v USA, které dalo vzniknout velkému počtu nových protestantských církví a sekt, jako byli např. kvakeři, metodisté, baptisté, adventisté, mormoni, unitáři, armáda spásy či spiritisté a mesmeristé; americká historiografie toto hnutí protestantské náboženské obnovy obvykle člení na tzv. První (1730-1760), Druhé (1800-1830), Třetí (1850-1900) a Čtvrté velké probuzení (1960-1980). Srov. Paul JOHNSON, *Dějiny amerického národa*, Praha 2000, zvl. s. 91-96 a 241-249.

náboženství, o probuzení a obnovení náboženského zápalu širokých mas věřících. Někteří autoři dnes pro tento proces, dokládající významnou roli jednotlivých křesťanských denominací v životě společnosti 19. století, používají označení druhá konfesionalizace.¹¹

Běžné užití termínu konfesionalizace se vztahuje k ranému novověku, především k 16., popř. i 17. století.¹² Mezi hlavními argumenty pro jeho používání i v případě století devatenáctého bývá uváděna zejména skutečnost, že probíhající sekularizace nebyla ani tak přímočará či důsledná a všeobjímající, jak by se mohlo při povrchním pohledu zdát. Nikdy a nikde se dokonale neprosadila, nýbrž naopak zmobilizovala obranné instinkty jednotlivých vyznání, a náboženství tak fakticky v 19. století zažilo jakousi obrodu či renesanci. Dále je poukazováno na to, že v 19. století byly znovu – a vědomě – objeveny některé náboženské tradice – především se to týká reformační éry, resp. katolické víře zaslíbeného období vrcholného středověku a baroka. Neustálé živé předávání tradice v katolicismu manifestovalo rovněž znovuoživení dočasně pozapomenutých forem zbožnosti (např. v 19. století velké oblibě se těšící mariánský kult¹³ i kult Ježíšova srdce, rozmach náboženských poutí a souběžný vznik nových poutních míst, rozvoj filosofické novoscholastiky či rozkvět nábožensky orientovaných uměleckých hnutí, jako byla architektonická novogotika či tzv. beuronská škola) apod. Oporou této druhé konfesionalizace nemohla být (a ani nebyla) žádná státní autorita. Toto úsilí se opíralo především o četná teologicko-filosofická pojednání, naplňování církevních dogmat, upevňování pravověří i o církevní organizaci a disciplinaci i vnitřní zápal a zaujetí stoupců dané konfese hledajících v neklidné době plné hektických změn ztracené jistoty, smysl a řád života. Významnými atributy tohoto procesu se na katolické straně stal vznik politického katolicismu, reprezentovaného především vznikajícími křesťansko-sociálními stranami a křesťanskými odbory, dále sem patřily různorodé katolické spolky, oživení náboženských poutí a pořádání misí zejména ve městech a mezi chudinou, vydávání a rozšiřování katolického tisku a náboženské literatury, zakládání a působení laických náboženských družin a v neposlední řadě i masový vznik nových řeholních společenství – zejména hojně byly zakládány četné ženské

¹¹ K problematice druhé konfesionalizace srov. zejm. Olaf BLASCHKE, *Argumenty pro zavedení pojmu „druhé konfesionální období“*, Teologický sborník 4, 2001, s. 8-24 a Jiří HANUŠ, *Devatenácté století jako století druhé konfesionalizace?*, Teologický sborník 4, 2001, s. 3-7.

¹² Na některá úskalí používání pojmu konfesionalizace pro raný novověk nejnověji upozornil Anton SCHINDLING, *Utváření konfesí, konfesionalizace a multikonfesionalita jako základní problém evropských dějin v 16. a 17. století. Nová německá literatura k problematice*, Český časopis historický 106, 2008, s. 80-108.

¹³ Opětovný rozmach mariánské úcty podpořil již papež Pius VII., když v roce 1815 obdařil odpustky tradiční májové mariánské pobožnosti. K jejímu šíření přispěla jak činnost mariánsky orientovaných laických bratrstev a spolků, tak i působení nových řeholních a laických kongregací v 19. a 20. století (např. salesiánů, mariánů, školských sester, služebnic Panny Marie atd.). Do tzv. „mariánského století“ (vymezeného vyhlášením dvou posledních mariánských dogmat v letech 1854 a 1950) spadají i dvě významná mariánská zjevení, k nimž došlo v Lurdech (1858) a ve Fátimě (1917).

kongregace a náboženské společnosti, což bezpochyby úzce souviselo i se zcela novým fenoménem, kterým se v 19. století stala tzv. feminizace katolicismu.¹⁴ Toto úsilí se setkalo s relativně významným náboženským zápallem řady prostých věřících, zejména na venkově, pro něž náboženství stále představovalo významnou součást jejich pozemské existence.

Tento obecný rámec lze ve své většině vztáhnout i na poměry v západní části rakousko-uherského mocnářství, a tedy i na poměry v českých zemích. Zatímco tereziánsko-josefínský stát si prostřednictvím mocenských prostředků církev fakticky plně podřídil a zasahoval i do jejich vnitřních záležitostí, franciskánské a předbřeznové Rakousko bylo naopak svědkem pozvolného vyrovnávání se katolické církve se zásahy osvícenských reformátorů a rozvíjející se oboustranně prospěšné kooperace státních a církevních institucí v některých oblastech. Církev nezbytně potřebovala upevnit svou otřesenou pozici v nových společenských podmínkách první poloviny 19. století a stát se zase neobešel bez spolehlivých a loajálních správců církevními reformami značně rozšířené sítě farností. Navíc státní moc dosud nebyla schopna bez přispění církve prosazovat svůj zájem ani ve školství apod. Toto posílení výsadního postavení katolické církve ve společnosti přetrvávalo, s krátkou přestávkou let 1848-1849, až do šedesátých let 19. století. V rámci obnovení revolucí otřesených pořádků dosáhl katolicismus, představující stále důležitou oporu státu, toho, že panovník dvěma dekrety z 18. a 23. dubna 1850 zrušil dosud platné josefínské *placetum regium*, zabraňující přímému styku biskupů s Římem, a zároveň uznal pravomoci biskupů ve věcech disciplíny a kultu. Tečku za josefínskou náboženskou érou a jakousi labutí píseň hegemonního postavení rakouského katolicismu pak představovalo uzavření konkordátu mezi rakouským státem a Svatým stolcem (18. srpna 1855), zaručujícím církvi rozsáhlé pravomoci, zejména v oblasti školství či v rodinném právu. Brzký pád neoabsolutismu umožnil nástup zhruba dvě desetiletí trvající liberální éry v Rakousku, přinášející přijetí konstituce, postupné odbourání jednotlivých konkordátních ustanovení až k jeho definitivnímu zrušení v roce 1874¹⁵ či úplné zrovnoprávnění všech nekatolických

¹⁴ Především z francouzské a italské perspektivy pojednala o tomto obecném rysu zbožnosti 19. století Michela DE GIORGIO, *Feminizace katolicismu*, Teologie a společnost 1, 2004, s. 3-14.

¹⁵ Vzhledem k postavení a přetrvávající roli katolické církve v Rakousku a i s ohledem na panovníka byla jednotlivá konkordátní ustanovení upravena nejprve jen dílčími zákony. Jako první byly schváleny tři tzv. májové zákony z 25. května 1868. Jednalo se o školský zákon, který sice zrušil neomezený církevní dohled nad školami, současně však posílil postavení místních farářů ve funkci školních inspektorů, dále byl přijat zákon o manželském právu, který sice vyjímal otázky manželství z výlučné kompetence církve, ale neobsahoval ustanovení o povinném občanském sňatku, a zákon o interkonfesijských vztazích občanů, který rozšiřoval práva nekatolíků v občanském životě. Takřka na den přesně následoval o rok později říšský zákon o obecném školství (14. května 1869), který zásadně modernizoval starší normy z počátku 19. století – mj. prodloužil povinnou školní docházku na osm roků a zcela nově reorganizoval přípravu učitelů primárních škol ve čtyřletých učitelských ústavech, přičemž učitelem se mohl stát každý způsobilý člověk bez ohledu na náboženské vyznání, a konečně 30. června 1870 habsburský stát smlouvu s Vatikánem formálně vypověděl (poslední právní úpravy ve vztahu ke konkordátu řešily zákonné normy z let 1871-1874).

církvi v zemi (protestantský patent z 8. dubna 1861 a prosincová ústava v roce 1867). V podunajské monarchii však vzájemný střet mezi státem a katolickou církví nikdy nedosáhl intenzity německého souseda. V době, kdy byly v sousedním Německu přijímány nejostřejší zákony proti katolíkům, se sice rakouský stát definitivně vyvázal z konkordátního svazku s Vatikánem, ale rakouští liberální politici nadále respektovali konzervativní katolický postoj císaře Františka Josefa I. i katolickou církev jako privilegovanou veřejnou korporaci, jejíž existence a činnost je pro stát užitečná. Rovněž rakouská katolická hierarchie uznávala vstřícnost vládního postoje. Ztráta mocenských pozic byla do budoucna vyvážena nezávislostí církve, která se vymanila zpod kurately státu a mohla se tak plně upnout na své nejvlastnější poslání spjaté „pouze“ s vysokou společenskou, nikoli však politickou angažovaností.

Prohlubující se změny ve společnosti, dočasný triumf liberalismu, zrušení konkordátu, vatikánské zajetí papeže, německý kulturní boj i potřeba vyrovnat se s modernizačními trendy uvnitř církve samotné vedly na druhé straně k vzednutí konzervativního katolického hnutí v celém Rakousku a tedy i v českých zemích. Od sedmdesátých let 19. století se zde postupně formovaly jak politické složky českého katolicismu (konzervativní a křesťansko-sociální), tak i složky zájmové, které měly katolickou církev opět přiblížit dělnickým a středostavovským vrstvám společnosti (např. Orel, Sdružení katolické inteligence, Družstvo Vlast a další spolky a sdružení).¹⁶ V podmínkách moderní sekularizované společnosti připadla z hlediska propagace a šíření katolických hodnot i účinnějšího působení mezi širokými vrstvami obyvatelstva, zejména v kvapně se rozrůstajících městských aglomeracích, významná role již dříve zmiňovaným nově vznikajícím řeholním společenstvím věnujícím se především charitativní práci a školské činnosti. Právě tyto četné – ve své většině ženské – řeholní kongregace, náboženské společnosti a později i sekulární instituty zasvěceného života se postupně staly hlavním ohniskem řeholního života moderní doby i v českých zemích. Od třicátých let 19. století začaly do Čech a na Moravu přicházet, resp. zde byly nově zakládány početné řeholní kongregace – mužské a především ženské.¹⁷ Již na přelomu 19. a 20. století pokrý-

¹⁶ V českém prostředí se rozvíjelo též hnutí Katolické moderny, usilující o prosazení některých církevních reforem (např. zavedení národního jazyka do bohoslužeb, zdobrovolnění celibátu apod.); nesmlouvavý kurs Pia X. spolu s nátlakem domácích církevních představitelů však činnost modernistů utlumil – znovu ožila až po vzniku Československa, kdy část nespokojených kněží i laiků katolickou církev opustila a v roce 1920 položila základy nové, národní Československé církve. Katolické milieu v českých zemích na přelomu 19. a 20. století (zejména jeho politickou složku) podrobně přibližuje Pavel MAREK, *Český katolicismus 1890-1914. Kapitoly z dějin českého katolického tábora na přelomu 19. a 20. století*, Olomouc 2003.

¹⁷ Byly to např.: Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského (1837, Praha), Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka (1844, Opava), Kongregace Sester Neposkvrněného početí Panny Marie III. řádu sv. Františka (1846, Moravská Třebová), Kongregace Školských sester de Notre Dame (1848, Hyršov), Kongregace Nejsvětějšího Vykupitele – redemptoristé (1855, Koclířov), Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka – šedé sestry (1856, Praha), Kongregace Dcer Božské lásky (1870, Opava), Kongregace Dcer Nejsvětějšího srdce Ježíšova (1872, Smí-

vala celé území českých zemí fakticky rovnoměrná a hustá síť mužských a především ženských kongregací, spojených obvykle se školami, nemocnicemi, sirotčinci, opatrovnami a chudobinci či se správou farností a poutních míst.¹⁸

Jako konkrétní příklad rozmachu působení kongregací je možno uvést českobudějovickou diecézi, jež ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století zahrnovala oproti současnému stavu i jihozápadní Čechy, tj. Klatovsko a Domažlicko. Převážně agrární jižní Čechy s převahou venkovského obyvatelstva patřily vždy k oblastem s vyšší religiozitou. Svým tradičním konservatismem jihočeský region rovněž nepatřil ani k baštám josefinismu, ale ani k významnějším střediskům obnovy protestantských vyznání. Na přelomu 19. a 20. století zaujímala českobudějovická diecéze první místo mezi českými a moravskými diecézemi, pokud jde o procentuální zastoupení katolíků (90,55%), přičemž venkovské vrstvy i hluboko v 19. století žily svou tradiční pozdně barokní katolickou religiozitou, která dokázala úspěšně ustát nápor nových časů. Nový kvas do života jihočeské diecéze přinesly „revoluční“ kroky nového správce biskupského stolce, jímž se stal v roce 1851 Jan Valerián Jirsík. Za jeho episkopátu (1851-1883) dosáhla českobudějovická diecéze svého největšího rozkvětu. Velkou pozornost věnoval formaci nových duchovních i jejich každodenní praxi ve farnostech, zavedl pravidelné kněžské exercicie, pastorální konference, třikrát svolal i diecézní synodu (1863, 1872, 1875), konal pravidelné vizitace a reorganizoval církevní správu.¹⁹ Podporoval vznik či přímo sám zakládal řadu bratrstev a náboženských spolků, zaměřených

chov), Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže (1872, Malenovice u Zlína), Kongregace sester křesťanské lásky (1874, Děčín), Kongregace sester sv. Hedviky (1878), Kongregace sv. Martina – beuronští benediktini (1880, Praha), Sestry Nejsvětější Svátosti – petrinky (1887, České Budějovice), Kongregace bratří Nejsvětější Svátosti – petrini (1888, České Budějovice), Kongregace Školských sester III. řádu sv. Františka (1888, Slatiňany), Kongregace dominikánek sv. Zdislavy (1889, Řepčín u Olomouce), Společnost Božského Spasitele – salvatoriáni (1895, Valašské Meziříčí), Kongregace Bratří křesťanských škol (1898, Praha), Kongregace oblátů Neposkvrněného Početí Panny Marie (1911, Varnsdorf), Kongregace Nejsvětější svátosti – eucharistiáni (1912, Brno), Kongregace sester Těšitelék Božského srdce Ježíšova (1912, Brno).

¹⁸ V roce 1925 bylo jen v Čechách přibližně 4.000 řeholnic, sdružených celkem ve dvaadvaceti řeholních společenstvích (řádách i kongregacích).

¹⁹ Od 1. ledna 1857 (až do října 1938) byla diecéze rozdělena na 34 vikariátů sdružených do osmi arcikněžství. Českobudějovické arcikněžství zahrnovalo vikariáty Hluboká, Soběslav, Týn nad Vltavou, Vodňany; českokrumlovské arcikněžství tvořily vikariáty Český Krumlov, Horní Planá, Kaplice, Vyšší Brod; v domažlickém arcikněžství byly vikariáty Domažlice, Horšovský Týn, Hostouň, Lukavice; jindřichohradecké arcikněžství obsáhlo vikariáty Jindřichův Hradec, Kamenice nad Lipou, Nové Hrady, Třeboň; čtyři vikariáty mělo klatovské (Dešenice, Klatovy, Nepomuk a Plánice) stejně jako vimperské arcikněžství (vikariáty Kašperské Hory, Prachatice, Vimperk, Volyně); strakonické i tábořské arcikněžství zahrnovala po pěti vikariátech, tj. vikariáty Blatná, Horažďovice, Mirovice, Písek, Sušice, resp. vikariáty Bechyně, Jistebnice, Pacov, Pelhřimov, Tábor. Blíže Miroslav NOVOTNÝ, *Českobudějovická diecéze v kontextu proměn církevní správy v českých zemích v 18.-20. století*, in: Vývoj církevní správy na Moravě (= XXVII. Mikulovské symposium 2002), Brno 2003, s. 169-180.

nejčastěji na kult českých patronů, mariánskou a eucharistickou úctu.²⁰ Pořádáním lidových misí a šířením katolických knih se snažil čelit zhoubnému vlivu liberalismu v myslích svých diecézanů. A v neposlední řadě podporoval vznik či příchod nových řeholních společenství do své diecéze. V tomto směru byla situace na jihu Čech v polovině 19. století dosti tristní.

Do počátku 19. století byla síť řeholních domů v celém regionu radikálně zredukována. Na řadu přišli nejprve, tak jako i jinde, jezuité (koleje v Českém Krumlově, Jindřichově Hradci a Klatovech i jejich rezidence v Březnici, Opařanech a v Římově). Po nich následovala většina ostatních jihočeských řádových domů – jen do konce 18. století zde trvale zaniklo dvanáct dalších klášterů: klarisky v Českém Krumlově (1782), dominikáni v Českých Budějovicích (1784), premonstrátské převorství v Milevsku, cisterciáci ve Zlaté Koruně, karmelitáni v Pacově a pauláni v Klášteře u Nové Bystřice (1785), kapucíni v Českých Budějovicích (1786), dominikáni v Písku a Klatovech (1787), augustiniáni eremité v Pivoni (1787), augustiniáni kanovníci v Třeboni a Borovanech. Zrušeny byly též konventy servitů v Nových Hradech, františkánů v Jindřichově Hradci a minoritů v Českém Krumlově, ty však byly v devadesátých letech 18. století obnoveny. Jakýsi epilog rušení „těchto neužitečných společenství“ pak představoval zánik minoritského kláštera v Horažďovicích v roce 1814, jehož osud sdíleli o dva roky později též bosí augustiniáni v Táboře.²¹ Do nové doby tak vstoupili, vedle tří výše zmíněných obnovených konventů, pouze vyšebrodští cisterciáci, augustiniáni eremité v Domažlicích a ve Lnářích, kapucíni v Sušici a Horšovském Týně, františkáni v Bechyni a českobudějovičtí piaristé, kteří se v jihočeské metropoli usídlili teprve v roce 1761. Vyjma piaristů, kteří působení v krajském městě ukončili v roce 1871, všechny ostatní uvedené konventy existovaly v diecézi až do roku 1950.

Po zrušení kláštera českokrumlovských klarisek v roce 1782 až do roku 1842, kdy v Třeboni založily dívčí penzionát řeholnice z Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, se v jihočeském regionu nenacházelo žádné jiné ženské řeholní společenství. S tímto stavem pak ostře kontrastuje bouřlivý rozvoj ženských kongregací na jihu Čech před rokem 1918. Jen boromejky, které v roce 1849 biskup Lindauer uvedl do českobudějovické nemocnice, působily o půl století později již na patnácti místech v diecézi.²² Po boromejkách následovaly (Chudé)

²⁰ Z neznámějších spolků je třeba uvést zejména kněžský spolek sv. Josefa (1854), kněžské mariánské sdružení Corona aurea (1854), Bratrstvo ustavičného klanění (1859), Bratrstvo Nejsvětějšího Srdce Páně (1887), Fond sv. Mikuláše (podpůrný spolek pro kněze založený v roce 1863), Spolek katolických tovaryšů (1858), Bratrstvo křesťanských matek (1876) aj. Podrobněji Miroslav NOVOTNÝ, *Církevní spolky a společnosti*, in: Encyklopedie Českých Budějovic, České Budějovice 2006², s. 64-65.

²¹ Jaroslav KADLEC, *Českobudějovická diecéze*, České Budějovice 1996, s. 21; podrobněji srov. Ondřej BASTL *Rušení klášterů v Čechách a na Moravě za Josefa II.*, Historická geografie 28, 1995, s. 155-177; Karel BERÁNEK – Věra BERÁNKOVÁ, *Rušení klášterů v Čechách za Josefa II.*, in: Z. Hledíková – J. V. Polc (edd.), *Pražské arcibiskupství 1344-1994*, Praha 1994, s. 209-224.

²² V roce 1900 boromejky působily v Českých Budějovicích (nemocnice, sirotčinec, starobinec), Českém Krumlově, Milovicích, Počátkách, Prachaticích, Ronšperku, Strakonících, Sušici, Táboře,

Školské sestry de Notre Dame, jejichž kongregace byla založena v Hyršově v jihozápadní části českobudějovické diecéze.²³ Notredamky se z hyršovského mateřince rozšířily nejen po celé diecézi, ale zároveň se záhy staly i nejpočetnějším jihočeským řeholním společenstvím vůbec. Třetím největším řeholním společenstvím v českobudějovické diecézi, po notredamkách a boromejkách, se stala Kongregace sester Nejsvětější Svátosti, založená v roce 1887 v Českých Budějovicích (na rozdíl od obou předchozích však působila především v rámci mateřské diecéze).²⁴ Hlavní náplní činnosti ženských společenství²⁵ byla především charitativní práce – v nemocnicích, v sirotčincích, péče o staré lidi, tělesně či mentálně postiženou mládež, a také působení ve školách – zejména v případě dívčího školství.

Vedle ženských kongregací a společností v rámci diecéze působila rovněž obdobná mužská společenství. Ačkoli byl jejich rozmach jak z hlediska počtu domů, tak i jejich osazenstva o poznání skromnější, i on dokládá zvýšené úsilí o probuzení náboženského života regionu. První mužskou kongregací na jihu Čech se stali redemptoristé, kteří se v letech 1849-1854 ujali mariánského poutního kostela U Svatého kamene poblíž Rychnova nad Malší, trvale se v diecézi usídlili ovšem až v roce 1885, kdy byla v Českých Budějovicích založena jejich kolej. O tři roky později bylo v krajském městě založeno nové společenství diecézního práva Kongregace bratří Nejsvětější Svátosti – petrini, po roce 1918 přibýly ještě filiální domy oblátů (v Kájově) a těšitelů (v Českých Budějovicích).²⁶ Jejich aktivity směřovaly především do oblasti církevní správy a péče o poutní místa – tak např. obláti převzali péči o významné mariánské poutní místo v Kájově, zatímco

Třeboni, Vimperku, Vlachově Březí a Volyni. Srov. *Catalogus cleri dioeceseos Bohemo-Budvicensis pro pro A.D. 1900.*

²³ Působení školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích a v českobudějovické diecézi moderně a přehledně zpracovala Dana JAKŠIČOVÁ, *Vezmi dítě a vychovej mi je! Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871-1950*, diplomová práce, Historický ústav Jihočeské university, České Budějovice 2003 a TÁŽ, *Dílo důvěry a lásky. Působení Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českobudějovické diecézi v letech 1853-1948*, rigorózní práce, Historický ústav Jihočeské university, České Budějovice 2005.

²⁴ Podrobně o vzniku a vývoji kongregace až do poloviny 20. století pojednala Miluše MARŠÁKOVÁ, *Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti v Českých Budějovicích*, diplomová práce, Historický ústav Jihočeské university, České Budějovice 2002.

²⁵ Z dalších ženských společenství lze uvést ještě milosrdné sestry sv. Vincence (působící od roku 1883 v Chudenicích), dále milosrdné sestry sv. Kříže (od roku 1887 v Rožmberku, později též ve Starém Sedle u Mirovic a ve Vimperku), Milosrdné sestry III. řádu sv. Františka od křesťanské lásky – vídeňské františkánky (Hluboká nad Vltavou, 1893), servitky (Nové Hradky, 1894), Milosrdné sestry III. řádu sv. Františka – šedé sestry (Klatovy, 1913); před polovinou 20. století zde působily též Anglické panny (Štěkeň, 1921), Školské sestry III. řádu sv. Františka (Opařany 1926), Sestry premonstrátky III. řádu sv. Norberta (Borotín a Tábor, 1936), Sestry Apoštolátu III. řádu svatého Františka – urbanky (České Budějovice, 1930) a Společnost Dcer křesťanské lásky sv. Vincence z Paula – tzv. modré vincentky (České Budějovice, 1937).

²⁶ Kongregace misionářů oblátů Neposkvrněného Početí Panny Marie, resp. Kongregace bratří těšitelů z Gethseman. K českobudějovickým kongregacím srov. Miroslav NOVOTNÝ, *Řády a kongregace*, in: *Encyklopedie Českých Budějovic*, České Budějovice 2006², s. 481-482.

redemptoristé a po nich i petrini spravovali poutní kostel P. Marie U Svatého kamene.²⁷

Významnou složku činnosti některých novodobých kongregací představovalo rovněž zakládání a organizování laických náboženských družin, které zažívaly ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století nebývalý rozmach (a nejen u nás, toto hnutí se v této době stalo fakticky celoevropským). Právě řeholní i laické kongregace (např. redemptoristé, salesiáni, mariáni, školské sestry, petrini, sestry Nejsvětější svátosti, služebnice Panny Marie či rodící se schönstattské hnutí atd.) se staly předními propagátory zejména mariánsky orientovaných laických bratrstev a spolků, jejichž rozvoj v této době dosáhl zřejmě svého maxima.²⁸ Jednoznačnou převahu mezi těmito sodalitami v českých zemích získaly ženské (dívčí, studentské a učitelské) družiny. V podstatně menší míře byly zakládány mužské (studentské, chlapecké, bohoslovecké) society a pouze v několika málo případech se jednalo i o družiny smíšené či dětské. Smyslem činnosti sodalit bylo, vedle neustálého pěstování úcty k Panně Marii a posilování náboženské uvědomělosti a mravnosti jejich členek a členů, napomáhat ke spáse bližních a k obraně katolické víry proti všem pochybovačům. Vedle účasti na církevních i družinských slavnostech a procesích patřil k povinnostem sodálek a sodálů rovněž odběr a četba katolického tisku a doporučených knih, účast na akademiích a přednáškách, členství v různých katolických spolcích či pořádání dobročinných akcí. Jednotlivé sodality se od sebe odlišovaly i svým zvláštním zaměřením – např. družiny paní a dívek měly obvykle na starost výzdobu kostelů a péči o bohoslužebná roucha, zatímco družiny učitelek se přednostně věnovaly školní práci a péči o děti a mládež. Hlavním posláním studentských sodalit byla především řádná výchova mladé katolické inteligence, specifickou skupinu představovaly rovněž dětské mariánské družiny, mající připravit děti již od útlého věku k řádnému křesťanskému (katolickému) životu. Velký vzestup činnosti všech družin v českých zemích spadá především do samotného závěru 19. a první třetiny 20. století. Jestliže v roce 1880 působily v českých zemích všehovšudy tři mariánské družiny,²⁹ o dvacet let později stoupl jejich počet na dvanáct (sedm v Čechách, pět na Moravě), ale již v roce 1915 bylo v Čechách padesát a na Moravě a ve Slezsku devětačtyřicet sodalit a konečně v roce 1934 působilo v Čechách celkem 123, na Moravě 109 a ve Slez-

²⁷ Přehled novodobých řeholních kongregací působících na jihu Čech před rokem 1918 uvádí tabulka v příloze tohoto příspěvku.

²⁸ Celkový počet sodalit přivtělených k Římské družině (arcibratrstvu) dosáhl ke konci roku 1938 čísla 66 131. Srov. *Vzrůst Mariánských družin za r. 1938 na celém světě*, Ve službách Královny 32, 1939, s. 86. Dřívější privilegia původních jezuitských mariánských sodalit obnovil deset let po vzniku „nového“ Tovařystva Ježíšova (1824) papež Lev XII., který rovněž zplnomocnil řádového generála k přivtělování i nejezuitských mariánských družin (mužských i ženských) k římské *Prima primaria*. Další šíření mariánských družin významně podpořil i Lev XIII., který v červnu 1885 udělil souhlas s tím, aby jezuitský generál mariánské družiny zřizoval a k Římské družině připojoval všude jen se souhlasem příslušného biskupa.

²⁹ První novodobé mariánské sodality v českých zemích byly založeny v Praze (1872) a v Brně (1876).

sku pětadvacet mariánských družin, v nichž bylo zapojeno téměř 15 000 členů a členek.³⁰ Zdaleka nejvíce družin pracovalo v Praze.³¹ Na Moravě a ve Slezsku byly mariánské družiny nejvýrazněji zastoupeny v Brně, Olomouci a v Opavě.³² Pozadu nebyly ani České Budějovice, kde vzniklo do roku 1918 celkem osm družin, sdružujících 716 členů a čekatelů, což bylo v Čechách nejvíce hned po Praze.³³

Ačkoli se devatenácté a dvacáté století neslo především ve znamení sekularizace a postupného vytlačování náboženství z veřejné sféry, nelze nevidět, že tato doba byla současně obdobím výrazného vzestupu náboženského citění a náboženských aktivit jednotlivých církví, což zřetelně dokládá rovněž nebývalý rozmach a působení četných řeholních kongregací nejen v jižních Čechách.

³⁰ Srov. *Přehled Mariánských družin českých v roce 1918*, Ve službách Královny 11, 1918, nestr. příloha; Leopold ŠKAREK, *Pod praporem Královny nebes. Dějiny, zřízení a pobožnosti Mariánských družin*, Praha 1938, s. 49-54; *Rozvoj Mar. Družin moravsko-slezských v letech 1876-1930*, Ve službách Královny 29, 1936, s. 155. Nejvíce mariánských sodálů bylo na Moravě (bezmála 7 500), o téměř dva tisíce členů méně měly početnější české družiny a nejmenší členskou základnu (1 526) vykazovaly slezské sodality.

³¹ Mezi lety 1915-1934 stoupl počet pražských sodalit ze čtrnácti na pětatřicet (s celkem 2 110 členy). Srov. *Přehled Mariánských družin českých v roce 1918* a L. ŠKAREK, *Pod praporem Královny nebes*, s. 54.

³² V roce 1933 pracovalo v Brně osm družin (1 273 členů), v Olomouci šest (424 členů) a v Opavě tři (279 členů). Srov. *Seznam Mar. Družin v zemi moravsko-slezské*, Ve službách Královny 26, 1933, s. 7 a 93.

³³ Nejstarší českobudějovická sodalita – mužů a jinochů – byla založena roku 1901 a na její činnosti (zejm. organizování poutí do Zlaté Koruny, na Těšín, Dobrou Vodu a do Říмова) se podíleli jak petrini, tak redemptoristé. V letech 1910-1918 působila při gymnaziálním kostele svatého Václava mariánská družina studujících (v roce 1924 byla obnovena při koleji redemptoristů). Další mužskou sodalitou ve městě byla družina bohoslovců založená v roce 1913 při seminaristickém kostele svaté Anny. Při koleji redemptoristů působila hned celá řada laických sdružení, mezi nimiž nechyběla ani mariánská družina dívek a dětí. V srpnu 1909 byla ustavena družina učitelek a kandidátek při kapli sv. Josefa v areálu Kongregace Školských sester de Notre Dame (v roce 1911 zahrnovala 145 členek i čekatelek). Nejvíce českobudějovických družin však bylo spojeno s Kongregací Sester Nejvyšší Svátosti – nejvýznamnější z nich byla družina učitelek a kandidátek založená v roce 1907 (do roku 1939 bylo v jejím členském albu zapsáno 590 členek). Dále zde pracovala družina paní (1908), panen českých a německých (obě 1908) a školních dívek (1912). Podrobněji Miroslav NOVOTNÝ, *Mariánská družina učitelek a kandidátek při kostele Božského Srdce Páně v Českých Budějovicích. Mariánské družiny v Českých Budějovicích v první polovině 20. století*, in: *Documenta Pragensia* 18. *Od středověkých bratrstev k moderním spolkům*, Praha 2000, s. 281-294 a TÝŽ, *Mariánské družiny na jihu Čech od konce 16. do počátku 20. století*, Jihočeský sborník historický 71, 2002, zvl. s. 18-43.

**Tabulka: Mužské a ženské řeholní kongregace
v českobudějovické diecézi před rokem 1918**

Kongregace	Počty řeholníků /řeholnic		
	1885	1900	1916
redemptoristé	0	11	19
Bratři Nejsvětější svátosti – petrini	0	28	22
boromejky	51	96	149
školské sestry	95	173	269
vincentky	2	2	2
křížové sestry	0	5	3
františkánky (vídeňské)	0	3	3
servitky	0	3	3
sestry Nejsvětější Svátosti	0	38	80
šedé sestry	0	0	14
karmelitky	0	0	4
Celkem	148	359	568

Summary:

**Regular Congregation in Bohemia at the Break of 19th and 20th Century
in the Context of Religious Milieu Transformation**

Opening part of this article presents the transformation and character of religious milieu in Central and Western Europe in 19th and at the beginning of 20th century (especially the processes of de-ethatization of religion, secularization and de-christianization, respectively the so-called second confesionalization). With regard to the focus of this work, the main attention is paid to the processes running inside the Catholic Church. It deals more precisely also with the similar development in the western part of the Austro-Hungarian monarchy. It views complex situation in Czech lands in a wider context of transformations and creation of the modern European industrial society in the second half of the 19th century, which also strongly mirrored in the activity of individual Churches and led, among others, to the “religious renaissance” and to the search for new or renewed forms of religious activities, as well as spiritual life and also to the formation of new regular communities (men and especially women congregations) together with lay confraternities (Marian communities, in the first place). Second part of the work demonstrates the processes on the model example of the mostly agrarian and traditionally conservative South Bohemia. Beginning of the new times is in the Budweiser diocese, the traditional catholic bulwark in Bohemia, connected first of all with the episcopacy of Jan Valerian Jirsik. It is also thanks to his commitment and work that the status of Catholicism in the whole region significantly improved and that in the second half of the 19th and first half of 20th century, the South Bohemian diocese became the place of foundation or activity of quite a number of regular and lay religious communities.